

TEORIE ȘI STUDIU EMPIRIC ÎN LINGVISTICĂ (ÎN JURUL UNUI CITAT DIN ORTEGA Y GASSET REPRODUS DE COȘERIU ÎNTR-O PRELEGERE CLUJEANĂ)

Cristinel Munteanu

Universitatea Danubius, Galați
munteanucristinel@yahoo.com

Abstract. *Theory and Empirical Study in Linguistics (on a Quotation from Ortega y Gasset Cited by Coseriu in a Lecture Delivered at Cluj).* In this article I aim at identifying a “mysterious” quotation (about inapplicable theories) belonging – according to Coseriu – to Ortega y Gasset. As far as I know, the quotation occurs only once in Coseriu’s works (i.e. in a lecture delivered at Cluj) with no proper reference to any of Ortega’s works. I will try to prove that the respective quotation is inexact, while indicating the Spanish philosophical context which originated it.

Keywords: *linguistic theory, Coseriu, Ortega y Gasset, principles of humanistic research.*

1. La 11 martie 1992, cu ocazia primirii titlului de *doctor honoris causa* al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, Eugeniu Coșeriu a ținut în fața celor prezenți la ceremonie o prelegere referitoare la *principiile lingvisticii ca știință a culturii*. Prin grija profesorului Mircea Borcilă, prelegerea respectivă a fost consemnată și publicată, în același an, în revista „Apostrof”. Tema nu era una nouă, savantul având obiceiul să expună în astfel de împrejurări¹ principiile cercetării de tip umanist, principii care l-au călăuzit permanent (fie și intuitiv sau implicit, la început) în activitatea sa științifică (vezi Coseriu/Coșeriu 1992a, 1992b, 1993, 1997, 1999, 2004a, 2004b).

Nu voi insista aici asupra principiilor ca atare (*al realismului, al umanismului, al tradiției, al antidogmatismului și al responsabilității sociale*), pe care Coșeriu le-a prezentat pentru prima dată, într-o formă

¹ Merită semnalat că în intervalul 11 martie – 13 aprilie 1992, la Cluj-Napoca (în cadrul evenimentului deja menționat), la București (unde a fost investit ca membru de onoare al Academiei Române, la 13 martie) și la Iași (unde a primit, de asemenea, titlul de *doctor honoris causa* al Universității „Alexandru Ioan Cuza”), Eugeniu Coșeriu a conferențiat despre „principiile lingvisticii ca știință a culturii”.

explicită și justificată, în discursul de recepție prilejuit de alegerea sa, în 1977, ca membru al Academiei din Heidelberg (vezi Coseriu 1977)². Vreau doar să subliniez că, dincolo de firescul nucleu comun al tuturor acestor discursuri, prelegeri sau conferințe, există – pe alocuri – și unele „variațiuni”. În cele ce urmează, intenționez să mă ocup de un element singular (probabil), și anume un citat din Ortega y Gasset pe care Coșeriu pare să-l fi întrebuițat numai în amintita prelegere de la Cluj.

Fiind vorba de o temă de etică a științei, Coșeriu invocă – în sprijinul concepției sale – diverși filosofi care l-au influențat mai mult sau mai puțin în perioada formării sale: Platon, Hegel, Husserl, Leibniz ș.a. După cum avea să o mărturisească mai târziu, într-o conferință ținută la Madrid (vezi Coseriu 1999, 41), pe José Ortega y Gasset Eugeniu Coșeriu avea să-l descopere și să-l prețuiască abia la sfârșitul anilor '50, în Uruguay, când concepția sa lingvistică era deja bine încheată. În consecință, Coșeriu va apela la Ortega, uneori, pentru a dobândi o confirmare suplimentară a ideilor pe care și le formase (cele mai multe dintre ele) în mediul științific italian (cf. Munteanu 2019).

2. Care este, în definitiv, citatul lui Ortega pe care îl voi comenta în continuare? În prelegerea de la Cluj, Coșeriu recurge la gânditorul spaniol într-un punct al discursului său. Astfel, ajungând la cel de-al doilea principiu al cercetării, *principiul umanismului* sau al „*cunoașterii originare*” (după Husserl), Coșeriu apreciază că există mai multe corolare ale acestuia, dar se oprește doar la cel pe care îl consideră cu adevărat fundamental:

„Este vorba de *unitatea permanentă* – în lingvistică și în alte științe ale culturii, însă în lingvistică în mod particular, fiindcă aici au existat atâtea devieri – *între teorie și studiu empiric*. Nu are niciun sens, dacă aici plecăm de la ceea ce este *bekannt*, să construim teorii independente de fapte și să se spună, cum s-a spus uneori, că dacă teoria nu se aplică realității, *tant pis pour la réalité*; nu, de vină în acest caz este, oricum, teoria și nu realitatea. Filosoful spaniol Ortega, vorbind despre această aberație, a teoriilor inaplicabile, spunea: «Una teoría que no se aplica no es una teoría, es una estupidez». Și pentru fapte, aceasta înseamnă același lucru: nu există, în realitate, studiu empiric fără o teorie, cel puțin intuitivă, la bază. Un studiu empiric bine făcut, bine realizat, este deci și o contribuție la teorie, așa cum teoria este întotdeauna teorie a faptelor, teoria nefiind altceva decât recunoașterea universalului în particular, în concret.” (Coseriu 1992a, 11 și 14).

² Ultimul principiu, cel al *responsabilității sociale* (sau al *utilității publice*), nu apare formulat explicit în respectivul discurs de recepție, deoarece Coșeriu va fi ținut, pesemne, să prezinte cu acel prilej doar principiile cercetării ca atare, lăsând deoparte principiul omului de știință văzut ca membru al unei comunități (sau „cetăți”).

Înainte de a examina citatul extras din opera lui Ortega, aş mai face câteva precizări la temă. Bunăoară, despre legătura dialectică dintre *teorie* şi *studiul faptelor* Coşeriu discutase şi cu alte ocazii, şi chiar şi înainte de acel discurs de recepţie, din 1977, de la Academia din Heidelberg. O făcuse şi în româneşte: de pildă, într-un interviu din 1974 acordat lui Nicolae Saramandu³:

„După convingerea mea, teoria nu este o construcţie arbitrară şi abstractă. Ea este, mai întâi, intuiţia universalului în fapte şi, apoi, formularea explicită şi reflectată a acestui universal. Asta înseamnă, pentru mine, trei lucruri: (1) Nu există nicio opoziţie reală între studiul faptelor şi studiul teoretic. Teoria este întotdeauna teoria realităţii şi nu o construcţie *a priori*. (2) Tocmai pentru că teoria este reflectarea universalului prezent în fapte, realitatea nu poate fi ignorată. E nevoie să cunoşti fapte. Nu e adevărat că teoria este valabilă chiar dacă nu se aplică, fiind contrazisă de fapte. (3) Teoria nu este un model abstract, care se aplică faptelor, ci chiar fundamentul cercetării empirice, pe care îl ai – într-o măsură – în mod intuitiv înainte de examinarea faptelor, în timpul cercetării lor şi după încheierea cercetării. Între teorie şi fapte există un raport dialectic: cercetarea faptelor depinde de teorie, dar, în acelaşi timp, influenţează teoria, astfel că teoria, la sfârşitul cercetării, nu mai este aceeaşi cu care ai început.” (Coşeriu 1996, 164–165).

Pe această linie, voi mai reproduce şi un fragment în limba spaniolă, adică un paragraf din nota preliminară pe care Eugeniu Coşeriu a scris-o pentru cartea sa din 1978 (reeditată în 1987), *Gramática, semántica, universales*:

„La teoría, en su sentido primario y genuino, es aprehensión de lo universal en lo concreto, en los «hechos» mismos. No hay, por consiguiente, ni distancia ni conflicto entre «hechos» (o investigación «empírica») y teoría, sino que la investigación empírica y la teoría son dos formas complementarias de la misma actividad. Una presentación e interpretación racional de un hecho es al mismo tiempo una contribución a la teoría; y una teoría auténtica es al mismo tiempo interpretación racional de «hechos».” (Coşeriu 1987, 10).

Această idee privind influenţa reciprocă, dinspre teorie către studiul faptelor şi invers, i-a fost sugerată lui Coşeriu (ori confirmată) de o concepţie estetică. Dacă Benedetto Croce afirmase că în artă intuiţia coincide cu expresia, John Dewey, în schimb, susţinuse că expresia, deşi pleacă de la intuiţie, se întoarce asupra celei din urmă şi o corectează, o nuanţează ş.a.m.d. Ideea i-a plăcut savantului român atât de mult, încât a adaptat-o la problemele care îl interesau în mod deosebit (vezi Munteanu 2015, 137).

³ Interviul în cauză va fi reluat apoi, ca anexă, în cartea-interviu *Lingvistica integrală* realizată de Nicolae Saramandu în anii '90 (vezi Coşeriu 1996).

3. Dar să revenim la acea frază (citată mai sus) pe care Coșeriu o pune pe seama marelui gânditor José Ortega y Gasset: „Filosoful spaniol Ortega, vorbind despre această aberație, a teoriilor inaplicabile, spunea: «Una teoría que no se aplica no es una teoría, es una estupidez»”. Fiindcă expunerea a fost una orală, nu avem o trimitere exactă la un text anume din opera (foarte întinsă) a lui Ortega y Gasset. Este destul de sigur că Eugeniu Coșeriu nu s-a folosit de vreo însemnare în acest caz, ci s-a bazat pe propria memorie (excepțională, de altminteri). Faptul că lingvistul român a ținut să ofere asistenței citatul direct în spaniolă, și nu în traducere, ar pleda pentru o reproducere fidelă a cuvintelor lui Ortega. Și totuși, de data aceasta, memoria pare să-i fi jucat feste lui Coșeriu, dar într-un fel motivat, așa zice. Vom vedea imediat cum.

Odată ce ai la îndemână seria de „opere complete” (*Obras Completas*) ale lui Ortega y Gasset în format PDF, care îți permite să verifici rapid de câte ori apar cuvintele *teoría*, *aplica*, *estupidez* în fiecare volum, ai crede că este foarte ușor să descoperi citatul cu pricina. Lucrurile nu au stat deloc așa: căutările de acest tip, pe care le-am efectuat pe întregul corpus aflat la dispoziție, nu au scos nimic la iveală. Abia la lectura atentă a tuturor traducerilor românești existente (însușind 15 volume; vezi Ortega y Gasset 1972, 1973a, 1995, 1997a, 1997b, 1999a, 1999b, 1999c, 1999d, 1999e, 2000, 2001, 2002, 2004, 2007) am descoperit ceea ce ar putea fi sursa citatului „misterios”. Contextul revelator – compus din două secvențe aflate în capitole alăturate – se găsește în această carte a lui Ortega: *Una interpretación de la historia universal (en torno a Toynbee)* sau, după cum s-a transpus în românește, *O interpretare a istoriei universale (pornind de la Toynbee)*. Astfel, în capitolul al X-lea, criticând metoda empirică a istoricului britanic Arnold Toynbee (care raportase în mod defectuos nașterea unor civilizații din trecut la anumite rase), Ortega y Gasset spune în felul următor [Pentru confruntare, adaug, în paralel, și versiunea spaniolă originală.]:

„Între paranteze. Deunăzi, pentru a nu părea că-l pun pe seama lui Toynbee, acest om al metodei empirice, însă care nu știe ce să facă cu un fapt ca acesta, atât de clar și pe care, firește, nu poate nici măcar să-l recunoască drept fapt, nu am spus că teoria cunoașterii și metodologia actuală știu perfect că *acestei metode empirice i se întâmplă ce se întâmplă cu împozitele la Roma*, după cum arată faimosul text al unui profesor din Salamanca, și anume, *se aplică, dar nu există*. Nu există metodă empirică în sensul pe care îl pretinde Toynbee. Toată știința este constructivă și construcția este contrariul empirismului; de aceea, empirism înseamnă cu exactitate contrariul metodei. Cu totul altul este rolul pe care îl au faptele în construcția unei teorii.” (Ortega y Gasset 1999c, 271)⁴.

⁴ Aici și în continuare evidențierile cu italice îmi aparțin.

[„Entre paréntesis. El otro día, por no parecer que hacía una carga sobre Toynbee, este hombre del método empírico pero que no sabe qué hacer con un hecho como este, tan claro y que, naturalmente, no puede menos de reconocer como hecho, no dije que la teoría del conocimiento y la metodología actuales saben perfectamente que *a ese método empírico le acontece lo que a los impuestos en Roma*, según el famoso texto de un profesor de Salamanca, *que es que empiezan por no existir*. No hay método empírico en el sentido que pretende Toynbee. Toda ciencia es constructiva y la construcción es lo contrario del empirismo; por eso empirismo es lo más contrario que cabe del método. Otra cosa es el papel que tengan los hechos en la construcción de una teoría.” (Ortega y Gasset 1965, 182).]

Sare în ochi, deocamdată, această formulare: „[...] *acestei metode empirice i se întâmplă ce se întâmpla cu impozitele la Roma* [...], *se aplică, dar nu există*.” („[...] *a ese método empírico le acontece lo que a los impuestos en Roma* [...], *que es que empiezan por no existir*.”). După cum se observă, doar în traducerea românească apare verbul *a aplica*; în originalul spaniol, sensul ar fi următorul: ‘...încep prin a nu exista’. Chiar dacă traducătorul român a redat bine conținutul, versiunea sa este mai puțin fidelă și ne-ar putea induce în eroare în acest caz⁵. Totuși, ceea ce contează este continuarea, în care apare și termenul *teorie*: „Toată știința este constructivă și construcția este contrariul empirismului; de aceea, empirism înseamnă cu exactitate contrariul metodei. Cu totul altul este rolul pe care îl au faptele în construcția unei teorii”. Într-adevăr, în acest paragraf, dar chiar și mai departe în același volum (vezi Ortega y Gasset 1999c, 274–275), concepția despre teorie a lui Ortega se vedește a fi compatibilă cu cea a lui Coșeriu; deci, este posibil ca acest paragraf să-i fi reținut, mai întâi, atenția savantului român. Însă încă nu am ajuns la ceea ce ne interesează, adică la un enunț similar celui rostit de Coșeriu în acea prelegere. Ei bine, în capitolul învecinat, al XI-lea, criticându-l iarăși pe Toynbee (fiindcă nu acordase și secetei, alături de potop, cuvenita însemnătate mitologică), Ortega face, la un moment dat, acest comentariu într-o consistentă notă de subsol:

„Când am făcut deunăzi aluzie la mitul potopului, m-am referit, desigur, la acea tradiție sumero-acadiană care era cea despre care vorbim. Mai ales că a numi ceva un mit nu înseamnă că i se neagă un fond de realitate. Dimpotrivă. *Nimic nu este mit dacă nu este extras din măduva unei experiențe umane reale. Când aceasta lipsește, nu se numește «mit», se numește pur și simplu*

⁵ De pildă, versiunea englezească este mai exactă în acest caz: „[...] *the same thing happens to this empirical method as happened to those taxes imposed in Rome*; the famous text of a professor in Salamanca says that *they began by not existing*.” (Ortega y Gasset 1973b, 237).

«prostie». Este dureros și o rușine ca aceste observații să fie necesare și să apară aceste rezerve care ar trebui să fie inutile pentru persoane de o cultură medie, însă nu știu ce plutește în aerul intelectual al Spaniei de azi pentru că se pare că aici stau suspendate o ignoranță și o monotonie a minții într-adevăr dureroase care obligă la asumarea tuturor acestor precauții grotești.” (Ortega y Gasset 1999c, 296–297).

[„Cuando el otro día aludí al mito del diluvio me refería, claro está, a esta tradición sumerio-acadia, que era de lo que hablábamos. Sobre que llamar a algo mito no supone que se le niegue un fondo de realidad. Todo lo contrario. *Nada es mito si no lleva dentro la médula de una experiencia humana real. Cuando esto falta no se le llama «mito», se le llama simplemente «tontería».* Es una pena y una vergüenza que sea menester hacer estas observaciones y poner estas reservas, que debían ser innecesarias para personas medianamente cultas, pero yo no sé qué hay en el aire intelectual de España hoy que parece que en él están suspendidas una ignorancia y una insipidez demente verdaderamente penosas, que obligan a tomar todas estas precauciones grotescas.” (Ortega y Gasset 1965, 197–198).]

În consecință, contextul original (introdus, ca și în celălalt paragraf, tot prin expresia *el otro día* ‘deunăzi’) pare să fie acesta referitor la mit: „Nimic nu este mit dacă nu este extras din măduva unei experiențe umane reale. *Când aceasta lipsește, nu se numește «mit», se numește pur și simplu «prostie»*”. Mitul este și el o explicație, un fel de „teorie naivă” cu privire la realitate; în felul acesta s-ar justifica suprapunerea celor două concepte – «teorie»⁶ și «mit» – și substituirea operate de Coșeriu. În originalul spaniol apare însă cuvântul *tontería*, și nu *estupidez*: „Nada es mito si no lleva dentro la médula de una experiencia humana real. *Quando esto falta no se le llama «mito», se le llama simplemente «tontería»*”. Este posibil ca înlocuirea sinonimică să fi fost făcută de Coșeriu sub efectul termenului *insipidez*, aflat, în același comentariu, puțin mai încolo, într-un frază privitoare tot la neștiință: „[...] una ignorancia y una *insipidez* demente verdaderamente penosas” („[...] o ignoranță și o *monotonie* a minții într-adevăr dureroase”).

Luând ca model sintagme terminologice deja existente în lingvistică, precum *contaminație lexicală* și *contaminație frazeologică*, am putea spune că avem de-a face aici cu un fel de *contaminație ideatică intratextuală*, întrucât Coșeriu dă impresia că a contopit într-o frază două idei aflate în paragrafe diferite din aceeași operă filosofică.

⁶ Neîndoielnic, despre teorie (sau teorii) discută Ortega și în (multe) alte locuri (vezi, de exemplu, Ortega y Gasset 1999d, 84–85 și 116), însă în niciun alt loc din opera sa nu am găsit „teoria inaplicabilă” pusă în relație cu prostia.

4. Dată fiind pasiunea lui Eugeniu Coșeriu pentru istorie în general, cred că era absolut normal ca el – imediat ce va fi avut ocazia – să fi citit *Una interpretación de la historia universal (en torno a Toynbee)*, alături de *Historia como sistema* (pe care o citase încă din 1957, în *Sincronía, diacronía e historia*). Dacă o atare lectură îmi pare destul de sigură, în schimb nu știu care va fi fost distanța în timp (cu impact asupra memoriei) între momentul lecturii respective și momentul citării prilejuite de prelegerea de la Cluj. În orice caz, astfel de investigații, odată finalizate, ne aduc aceleași satisfacții pe care le trăim, bunăoară, atunci când descoperim (și propunem) o nouă etimologie.

Bibliografie

- Coseriu, Eugenio (1977). Antrittsrede an der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. În *Jahrbuch der Heidelberger Akademie der Wissenschaften* [für 1977], 107–108.
- Coseriu, Eugenio (1987). *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional* [1978]. Segunda edición revisada. Madrid: Editorial Gredos.
- Coseriu, Eugenio (1992a). Principiile lingvisticii ca știință a culturii. În *Apostrof* (Cluj), III, nr. 11, [p.] 11 și 14.
- Coșeriu, Eugen (1992b). Principiile lingvisticii ca știință a culturii. În vol. *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu* (= *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași*, Serie nouă, Secțiunea III, e, Lingvistică, tom XXXVII-XXXVIII, 1991–1992). Iași, 11–19.
- Coseriu, Eugenio (1993). Discurso pronunciado con motivo de su investidura como doctor honoris causa. În vol. *Discursos pronunciados en el acto de investidura de doctor honoris causa del Excelentísimo Señor Eugenio Coseriu*. Granada: Universidad de Granada, 21–35.
- Coșeriu, Eugeniu (1996). *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu, Eugeniu (1997). [Principiile cercetării de tip umanist]. În *Analele Academiei Române*, anul 126 (1992), seria V, vol. III. [București: Editura Academiei Române], 277–278.
- Coseriu, Eugenio (1999). Discurso de Investidura del Prof. Eugenio Coseriu. În vol. *Discursos de investidura de „doctor honoris causa” de los profesores Carlos Castilla del Pino, Eugenio Coseriu, José Elguero Bertolini*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 33–42.
- Coșeriu, Eugeniu (2004a). Epistemologia lingvisticii. În vol. *In memoriam Eugeniu Coșeriu*. București: Editura Academiei Române, 87–94.
- Coșeriu, Eugeniu (2004b). Despre principiile științei lingvistice. În E. Coșeriu, *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 25–36.
- Munteanu, Cristinel (2015). John Dewey și Eugeniu Coșeriu despre necesitatea exprimării (libere) în știință. În *Meridian critic [Analele Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, Seria Filologie]*, vol. XXIV, nr. 2, 133–138.

- Munteanu, Cristinel (2019). Freedom and Libertinism in Culture. From José Ortega y Gasset to Eugenio Coseriu. în *EIRP Proceedings*, Vol. 14 [Galați: Danubius University Press], 421–424.
- Ortega y Gasset, José (1965). *Obras Completas*. Tomo IX (1960-1962). Segunda Edición. Madrid: Revista de Occidente.
- Ortega y Gasset, José (1972). *Velázquez. Goya*. Traducere de Dan Munteanu, Prefață de Andrei Ionescu. București: Editura Meridiane.
- Ortega y Gasset, José (1973a). *Meditații despre Don Quijote și Gânduri despre roman*. Traducere, prefață, note și tabel cronologic de Andrei Ionescu. București: Editura Univers.
- Ortega y Gasset, José (1973b). *An Interpretation of Universal History*. Translated by Mildred Adams. New York: W.W. Norton & Company, Inc.
- Ortega y Gasset, José (1995). *Studii despre iubire*. Traducere de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (1997a). *Spania nevertebrată. Schiță de reflecții istorice*. Traducere din spaniolă, note și cuvânt-înainte de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (1997b). *Tema vremii noastre*. Traducere din spaniolă și prefață de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (1999a). *Misiunea Universității*. Traducere și prefață de Andrei Ionescu. București: Editura Univers.
- Ortega y Gasset, [José] (1999b). *Idei și credințe (și alte eseuri de filosofie)*. Traducere din limba spaniolă de Doina Lincu. București: Editura Științifică.
- Ortega y Gasset, [José] (1999c). *O interpretare a istoriei universale (pornind de la Toynebee)*. Traducere din limba spaniolă de Esdra Alhasid. București: Editura Științifică.
- Ortega y Gasset, José (1999d). *Ce este filozofia? Ce este cunoașterea?*. Cu o introducere de Manuel García Morente, Traducere din spaniolă de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (1999e). *Câteva lecții de metafizică*. Traducere din spaniolă de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (2000). *Dezumanizarea artei (și alte eseuri de estetică)*. Traducere din spaniolă, prefață și note de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (2001). *Omul și mulțimea*. Traducere din spaniolă și note de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (2002). *Europa și ideea de națiune (și alte eseuri despre unele probleme ale omului contemporan)*. Traducere din spaniolă și note de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (2004). *Originea și epilogul filozofiei (și alte eseuri filozofice)*. Traducere din spaniolă și note de Sorin Mărculescu. București: Humanitas.
- Ortega y Gasset, José (2007). *Revolta maselor [1994]*. Traducere din spaniolă de Coman Lupu. Ediția a 3-a. București: Humanitas.